

ПЕРШОДЖЕРЕЛА

МАРЕН КЮРО ДЕ ЛА ШАМБР МИСТЕЦТВО ПІЗНАВАТИ ЛЮДЕЙ

(1659)

Книга I

Ідея природної досконалості людини

Розділ I

Позаяк досконалою є будь-яка річ, котрій нічого не 1
бракує і котра має все, необхідне для повного здійснен-
ня [accomplissement] її природи, то й людина, утворена
з тіла та душі, щоб бути досконалою, також потребує
всього, необхідного для повного здійснення й доскона-
лості цих двох частин.

Однак природна досконалисть душі полягає в наяв- 2
ності всіх здатностей [facultez] і спроможностей
[puissances], неодмінних для виконання призначених їй
функцій. А досконалисть тіла полягає у налаштовано-
стях [dispositions], що їх ці здатності від нього вимага-
ють, аби мати змогу користуватись [його] органами
відповідно до їхніх функцій.

Позаяк одні здатності шляхетніші, ніж інші, й за 3
будь-якого ладу нерівних між собою речей найвагоміша
має слугувати правилом для решти, то звідси випливає,
що здатність розуміти [Entendement], найшляхетніша
здатність людини, повинна бути правилом і мірою для
всіх, нижчих за неї, а останні повинні бути так налашто-
вані, щоб узгоджуватись, наскільки це можливо, зі згада-
ною найвищою здатністю й, відповідно, не перешкоджа-
ти діям, вчинення яких є її обов'язком.

Оскільки здатність розуміти з природи індиферентна 4
й нічим не визначається [indetermine] (бо вона може суди-
ти про всі речі, отже, всі речі приступні її спроможності, а
її не може визначати жодна з них), то здатності, нижчі за
неї, повинні, наскільки можливо, пристосовувались до
цієї індиферентності. Й оскільки їм не притаманна така
досконала індиферентність, бо вони є матеріальними, а

відтак визначеними [чимось іншим], то повинні мати її стільки, скільки здібні. Однак уся індиферентність, до якої вони здібні, зводиться до тієї, що має підґрунтям серединність [mediocrity]. Адже середина є менш визначеною, ніж крайні точки, й індиферентна до них обох. Тому й здатності, що містяться посередині¹, у серединності, більш узгоджуються зі здатністю розуміти, ніж тоді, коли вони позначені надлишком чи браком.

5 Позаяк знаряддя повинні бути пропорційними спроможностям, що їх використовують, то взаємовідповідність частин [тіла] [Conformation des parties] і темперамент, ці знаряддя здатностей душі, мали б позначатися саме такою серединністю, яка властива згаданим здатностям. Тож частини [тіла] не повинні бути ані занадто великими, ані занадто маленькими, а якості [qualitez], що складають темперамент, не повинні переважати одна одну, - вони мають перебувати в стані однакової для всіх них рівноваги й відзначатись істинною [juste] серединністю.

6 І щоб показати, що задум природи полягав у наданні такого досконалого темпераменту тільки людині, зазначимо, що в темпераменті інших живих істот [animaux] завжди є якийсь надмір. Одні занадто гарячі чи занадто холодні, інші - занадто сухі чи занадто вологі. Проте в людині всі ці якості поєднано згідно з істинною поміркованістю [moderation]. Ось чому почуття, пов'язані з темпераментом, як-от дотик і смак (останній є певним різновидом дотику), в людині, за словами Аристотеля, досконаліші, ніж в інших живих істотах². Адже ці почуття, головню дотик, вимагають, щоб відповідні їм органи [тіла] мали чітко визначену температуру [temperature]³, бо те, що судить, судитиме неупереджено лише тоді, коли посідатиме серединне становище. Та оскільки є два різновиди середини, один з яких передбачає повну відлученість об'єктів [від цієї середини], а другий - однакову їх прилученість [до неї], бачимо, що тільки дотик судить відповідно до другого різновиду, бо всі інші [почуття] позбавлені якостей, про які судять. Наприклад, око, що судить про кольори, не повинно містити в собі кольору⁴. Та оскільки дотик судить⁵ про найперші якості, яких його орган не може бути позбавлений, то для досконалого їх пізнання потрібно, аби він поєднував їх у істинній серединності, щоб судити про їхні крайнощі, яких сам не має, і про

*Лише людині
властиве дос-
конале почут-
тя дотику.*

їхню поміркованість, не відзначаючи в них жодного надлишку.

Хай там як, а природа, наділяючи людину цією дос- 7
коналою температурою, не мала жодного іншого заду-
му, окрім запровадження відповідності між найшля-
хетнішою здатністю душі й усім інструментарієм її
функцій і переведення останнього в серединне станови-
ще, щоб він менше підлягав визначенню ззовні та мав,
як і зазначена здатність, усю ту індиферентність, до
якої здатен. Тварини не мають необхідної потреби у
тому, бо всі їхні якості є [точно] визначеними.

*В людині есе
має бути се-
реднім.*

З цієї істини можна видобути висновок, що під- 8
тверджує наші слова про серединність, яка має бути
властива спроможностям душі, причому не тільки дру-
горядним, але також і найвищим, як-от здатність ро-
зуміти і воля. Адже темперамент змінює всі здатності,
посилюючи або послаблюючи їх, залежно від властиво-
го йому рівня. Якщо, наприклад, він є теплим, то поси-
лює уяву і послаблює здатність судити [Judgement], а
якщо, навпаки, холодним, то сприяє здатності судити й
шкодить уяві, й так у всіх інших випадках. Звідси вип-
ливає: якщо в досконалій людині він повинен бути зав-
жди однаковим, то потрібно, щоб на всіх здатностях
душі лежав відбиток цієї правильності темпераменту й
зберігався властивий йому ступінь поміркованості.

Тож природна досконалість людини не передбачає 9
ані надто живої уяви, ані надто розважливої здатності
судити, ані надто доброї пам'яті. Понад те, вона не-
сумісна з тими вивищеними розумами [esprits
sublimes], які завжди захоплені спогляданням речей ви-
соких і складних. Не тільки тому, що вона досягає мети
тоді, коли людина - призначена жити в суспільстві -
рівною мірою присвячує себе і спогляданню, і діяль-
ності, а тому, головню, що досягти природної доскона-
лості тіла неможливо, коли воно має налаштованості,
необхідні для досягнення вивищеності розуму. Бо коли
розум є надто потужним, тіло має бути слабким, так
само, як і завелика тілесна сила обмежує і послаблює
розум; докладніше ми розглянемо це далі.

Те саме стосується й усіх інших здатностей. Бо коли 10
прагнення [appetit] виявляється занадто несталим, по-
чуття - занадто тонкими, властивість [vertu] зазнавати
опіку, зігріватись або терпіти [біль] - занадто потуж-
ною, всі вони постають як вади й неадаптованості, всіх їх

потрібно узгодити з рівномірністю темпераменту, яка не зносить цих хибних досконалостей.

- 11 Доведемо, що це є істинним навіть для розумових здатностей [людини]. Дія і спроможність [до цієї дії] повинні бути відповідними одна одній⁶, адже дія є лише поширенням [progrez] і розгортанням активної спроможності. Отже, дія є такою, якою є спроможність, а спроможність - такою, якою є дія. Тож якщо дії, аби постати досконалими, мають бути поміркованими, то такими ж мають бути й здатності. Але ж максима, згідно з якою справді добродесні дії обов'язково мають триматися середини⁷, є загальноприйнятою для всіх моральних доктрин, тому здатності, у яких вони беруть свій початок, мають бути подібними до них. Однак найперше джерело цієї серединності - індиферентність, природно властива душі, наділеній смыслом [ame raisonnable]: позаяк дія узгоджується зі спроможністю, то всі дії душі, наділеній смыслом, мають бути такими ж індиферентними, як і вона сама. Хоч вона й визначається тією дією, яку чинить, та однаково повинна наділити її своєю індиферентністю через наділення серединністю. Втім, ми вже зазначали раніше: те, що тримається середини, є індиферентним щодо країв, а розташоване скраю є менш індиферентним і більшою мірою зазнає визначення іззовні, ніж серединне.

Усі здатності [людини] повинні бути середніми.

- 12 Саме через це [людина] необхідно повинна вгамувати свої пристрасті⁸. Бо хоча в тварин вони є тим досконалішими, що більшими і потужнішими постають, і що зазвичай боязкіший, а тигр - жорстокіший, то кожен з них виявлятиметься досконалішим у межах свого виду, в людей, змушених триматися середини між надлишком і нестачею, все має бути зовсім інакшим, щоб відповідати індиферентності своєї найвищої частини.

- 13 Я добре знаю, що не важко й досягнути всі ці істини, й погодитись із ними, бо їх підтримують смысл [raison] і досвід. Проте з тих самих принципів випливає й інша істина, що видаватиметься, мабуть, вельми дивною, хоч вона й не менш ґрунтовна, а саме: хоча є схильності з самих себе добрі й достохвальні, як-от схильності до чеснот, однак [усі] вони - недоліки, що псують природну досконалість, відповідну людській природі. І, певна річ, майже завжди бачимо, що ті, хто від народження наділений якимись видатними чеснотами, наділені також і ще більшими пороками-супутниками цих чеснот, бо коли

Всі природні схильності є недоліками

віддаляєшся від досконалості, необхідно потрапляєш під владу недоліків. Однак досконалість людини полягає у тому, щоб бути індиферентним і не вирізнятися якоюсь особною чеснотою, а бути здібним до їх усіх. Бо чесноти, набуті від народження, не є справжніми чеснотами. Це - лише початки [commensemens] чи, радше, схильності до них. Нарешті, це - краї та межі, що звужують універсальну здібність [capacite] душі, зводючи її до якоїсь особної звички. З природи душа не визначається [нічим зовнішнім] і повинна бути здібною здійснювати всі людські дії. І оскільки вона може пізнавати всі речі, то потрібно, щоб прагнення [appetit], котре йде слідом за цим пізнанням, мало змогу виявлятися і до всіх інших речей. І водночас ця універсальна здібність є наслідком розумової [spirituelle] природи душі та причиною властивої їй свободи. Бо якби вона була матеріальною, то визначалася б [чимось зовнішнім], а відтак, утративши індиферентність, не була б вільною.

Адже якщо людина має схильності навіть до найви- 14
датніших чеснот, ці схильності все одно будуть не-
доліками, не слід мати схильностей до жодної окре-
мішньої чесноти. Саме про це так розважливо сповіщав
Ангел Школи⁹, стверджуючи, що не існує жодної живої
істоти, не схильної до пристрасті, відповідної її при-
роді. Але одна тільки людина перебуває посередині
щодо всіх пристрастей, і тому має бути однаково чутли-
вою [susceptible] до них усіх, адже вона з природи інді-
ферентна і не визначається [нічим зовнішнім].

Справді, оскільки темперамент і взаємовідповідність 14а
частин [тіла], як ми трохи згодом покажемо, є двома го-
ловними причинами природних схильностей і оскільки
вони схиляють душу до відповідних їм дій, то не слід
сумніватися, що ті серединність і віддаленість від край-
нощів, які вони мають підтримувати в людині, своєю чер-
гою не дають душі схилитися до будь-якої з властивих їм
крайнощів.

Однак слід зауважити, що наділяючи тварин темпе- 15
раментами, природа передовсім зважала на [потреби]
їхнього виду [espece], приписуючи кожному видові най-
доречніший темперамент. Адже вона, наприклад, при-
писала видові левів теплий і сухий темперамент, видові
коней - теплий і вологий, видові віслюків - холодний і
вологий, і так щодо всіх інших. А оскільки вона подбала
про збереження цих видів і з цією метою наділила їх дво-

*Кожен вид має
свій власний
темперамент*

ма статтями, що повинні мати різні якості, то повинна була розподілити цей первинний темперамент, надавши одну його частину самцям, а іншу - самицям. Бо хоча і самці й самиці виду левів теплі та сухі, самицям, якщо порівнювати їх із самцями, ці якості, безперечно, менш властиві, те саме бачимо в інших видів.

16 Тож правильний і рівномірний темперамент, про який ми говорили, відповідає людській природі, а оскільки чоловік і жінка повинні мати різні якості, цей правильний темперамент було розподілено між ними, і тому чоловік, коли не надто віддаляється від нього, має трохи більше теплоти й сухості, а жінка - холоду й вологості.

17 Саме це й слід вважати справжнім значенням Платанової казки про Андрогіна¹⁰: чоловік і жінка спочатку були єдиним тілом округлої фігури, яке потім розділилось навпіл, і взаємне кохання його половин - це лише бажання возз'єднатись і спосіб існувати вічно. Адже найперший союз чоловіка й жінки - ніщо інше, як людська природа, що містить обидві статі, а згадане тіло - це правильний темперамент, подібний до такої фігури, як коло, всі частини котрого рівні між собою і однаково сформовані. Але через поділ цієї природи на дві статі, темперамент теж розділився навпіл, утворивши два тіла, несхожих через наявність різних якостей, що їх вони повинні мати задля збереження виду.

18 Статі справді було створено для продовження роду, і там, де продовження роду не потрібне, як-от серед янголів, немає і статей. Але оскільки ця дія, як і всяка інша, вимагає двох головних причин, дієвої та матеріальної¹¹, то є необхідним, щоб кожен вид тварин поділявся на дві статі, які виконували б функції цих двох причин. Саме на цій підставі існують лише дві зазначені статі, адже двох згаданих причин достатньо, щоб відбулась будь-яка дія.

Чому для тварин створено статі

19 Позаяк, по-перше, немає ані такої властивості [vertu], ані такої спроможності, які не потребували б для виконання призначених їм функцій певних налаштованостей, і, по-друге, оскільки серед тілесних налаштованостей найперші якості найдієвіші й найнеобхідніші, то потрібно, щоб теплота і сухість, які є найактивнішими, належали статі, котра виконує функцію дієвої причини, а холод і вологість, як найпасивніші, - тій, котра виконує функцію причини матеріальної¹². Ось першопричина того, що чоловік теплий і сухий, а жінка - холодна й волога: адже

Чому самець є теплим і сухим, а самиця - холодною і вологою.

чоловік має достоїнство [vertu] і якості дієвої причини, а жінка - причини пасивної.

Нехай би точилися суперечки між філософами про роль самиці в продовженні роду й про те, що ця роль не менша від ролі самця, все ж не потрібно навіть вдаватися до аргументів і свідчень досвіду, які спростовують цю опінію, щоб незаперечно визнати: хоч вона й істинна, проте маємо погодитися, що в царині, про яку йдеться, активна властивість [vertu], котру може мати самиця, виявляє себе найслабше, а пасивна - переважає. Цього досить, аби довести, що пасивні якості тут також переважають.

І, певна річ, достатньо лише розглянути природну конституцію жінки, щоб погодитись із цією істиною, бо слабкість тіла, узгодженість його найменших частин, природжена боязкість, ніжність плоти й кількість рідини, якою рясно сповнене її тіло, - все це безсумнівні ознаки притаманного їй холодного й вологого темпераменту.

У чому полягає краса статей. Встановивши, що чоловік є теплим і сухим, а жінка - холодною і вологою, ми повинні тепер побачити ті налаштованості, що їх породжують ці темпераменти в душі, і той стан тіла, який вони спричинюють. Бо в цих двох речах полягає досконалість і краса кожної статі, оскільки інтелегібельна краса, котра неодмінно має бути їм властива, є ніщо інше, як набір усіх тих здатностей, що їх вони необхідно потребують, аби здійснювати призначені їм функції, а тілесна краса - теж ніщо інше, як сукупність усіх тих налаштованостей у частинах [нашого тіла], що їх ці якості потребують, аби користуватись органами, від яких залежить виконання покладених на них функцій. Бо гарним є той член тіла, чий розміри, фігура й інші налаштованості є необхідними для дій, що їх він повинен виконувати¹³. І якщо через них ця дія не виконується чи якщо деякі з-поміж них зовсім не необхідні для її виконання, то цей член має виглядати потворним.

Є два різновиди природних явищ. Хоч би воно як, але маємо зауважити одну річ, вельми важливу й у цій царині, й у всіх явищах природи, а саме, що існує два різновиди зазначених явищ. Одні з них здійснюються задля мети, яку ставить перед собою природа, інші - з чистої необхідності¹⁴, без [попереднього] наміру природи. Якщо в чоловіка на підборідді, на віках і на бровах росте волосся, то причина цього - особлива мета, яку поставила перед собою природа і якої вона завжди зможе досягнути, якщо матиме в розпорядженні матерію, що з неї складається волосся, і сама керу-

ватиме її використанням у зазначених частинах тіла. Проте таке явище, як волосся у шлунку, наміри природи не передбачали, тому всі люди мають його там з одної причини - через надмірне внутрішнє багатство [abondance] матерії, яке виявляє себе скрізь, де може.

24 Це постає особливо помітним на прикладі пристрастей. Бо коли якась охоплена гнівом людина кричить, погрожує, б'ється, то всіма цими діями вона намагається помститися за себе, і це - мета її пристрасті. Але якщо при цьому в неї палає обличчя, на лобі проступають зморшки, а мова стає уривчастою, то причиною цих явищ слід вважати необхідність. Душа не мала наміру їх здійснювати, адже вони аж ніяк не сприяють помсті, що її вона прагне.

25 Грунтуючися на цьому, ми можемо сказати, що існують якості й схильності, надані природою обом статям задля досягнення її визначених цілей. Такими є здатності душі, як-от здатність міркувати [Faculte raisonnable], чуттєва й вегетативна здатності¹⁵, а також відповідні їм схильності (бо кожна спроможність живої істоти призводить до виникнення у царині прагнень схильності до дій, відповідних цій спроможності), коли ми розглядаємо ці здатності й схильності самі по собі й з огляду їхнього походження, тобто без модифікацій, що їх у них викликає вплив темпераменту. Стосовно ж тих спроможностей і схильностей, котрі походять від темпераменту, як-от сила чи слабкість цих перших здатностей [facultez], схильність до сміливості чи до боязкості, до щедрості чи скупості тощо, то природа не мала наміру надавати їх жодній зі статей, бо природна досконалість людського роду несумісна з жодною із них зокрема, вона повинна бути рівною мірою обдарована всіма ними, позаяк є, як ми вже казали, непідвладною визначенням іззовні й індивідуальною. Тож вони народжуються в душі з чистої необхідності, через той зв'язок і ту неунікненну послідовність, що існують між явищами й їхніми причинами.

Одні якості й схильності природи мала намір надати статям, інші - ні.

27 Щоправда, природа мала на меті надати чоловікові окрім здатностей, відповідних людському родові, ще й ті, що властиві його статі, тобто активну здатність, котра дозволяє породжувати, і сухість, котра слугує знаряддям цієї здатності, так само, як і жінці вона надала пасивну здатність, а також холод і вологість, що дозволяють відігравати роль матеріальної причини. Однак усі ті схильності, що виникають унаслідок [актуалі-

зації] цих здатностей, як-от сміливість чи боязкість, щедрість чи скупість, - усе це налаштованості, що виникають в душі супроти її наміру. Вони насправду природні, бо випадково отримують існування в природі і є наслідками причин, що залежать від матерії. Вони є також досконаlostями, і відсутність їх є вадою, бо причини, що породили їх, необхідно вимагають існування таких наслідків, а також того щільного зв'язку, що існує між останніми й ними самими. Адже несміливий чоловік чи небоязка жінка так само недосконалі, як боязкий лев і хоробрий заєць.

Деякі частини тіла природа мала намір надати, а деякі - ні.

Ми можемо саме так говорити про узгодженість частин тіла, бо в ідеях природи міститься [ідея] фігури, і природа зробила б її властивою кожному з видів і надала б кожному з індивідів, якби їй не заважали особні причини, як-от темперамент. І хоч вона надає кожній зі статей різну тілесну будову, вона, все-таки, завжди зберігатиме, наскільки зможе, характер фігури, властивої видові [в цілому]. Бо хоча будова тіла жінки відмінна від будови чоловічого тіла, жінка, однак, схожа на чоловіка більше, ніж на будь-яку іншу живу істоту.

28

Отже, немає сумнівів у тому, що існують властиві кожній зі статей частини [тіла], котрі природа мала намір сформувати у той чи інший [визначений] спосіб, як-от частини, що слугують органами виконання функцій, до яких призначена кожна зі статей. Стосовно ж усіх інших, приміром, властиві чоловікам вищий, порівняно з жінками, зріст, масивніша голова, квадратне обличчя тощо, а також властиві жінкам, порівняно з чоловіками, менш кремезна статура, менша голова, округле обличчя тощо, то я стверджую: все це розмаїття не є наміром природи, воно походить від чистої необхідності, зумовленої впливами темпераментів, властивих кожній зі статей, хоч би воно, зважаючи на вже наведену нами підставу, й служило [досягненню] досконаlostі й краси тіла.

29

У ЧОМУ ПОЛЯГАЄ ДОСКОНАЛОСТІЬ ЧОЛОВІЧОЇ СТАТИ

Схильн_{ості} пр_у-таманні чоловіків.

Спираючись на це, ми можемо з'ясувати схильності, що є наслідками темпераменту чоловіка. Природа створила його теплим і сухим задля здійснення мети, про яку ми вже говорили. Та оскільки він є теплим з необхідності бути сильним, то природно має бути також

30

сміливим, сповненим гордості, великодушним, щирим, щедрим, милосердним, справедливим, вдячним, а оскільки він є сухим, то має бути також твердим, довірливим, терплячим, скромним, вірним, небалакучим.

31 Неважко відшукати причини всіх цих наслідків. Адже якщо душа послуговується цими якостями, вона знає, що саме може зробити завдяки їм, і чинить дії, відповідні їхньому достоїнству [vertu]. Отже, відчуваючи теплоту, яка є першоосновою сили й хоробрості, вона проникається вірою в себе, і через це воліє наказувати, робить сміливі вчинки і зневажає дрібні небезпеки. А оскільки вона смілива, то також і щира, вільна та несумісна зі штучністю. Вона щедра, бо окрім того, що теплоті властиво поширюватись, віра у себе позбавляє її страху залишитись без речей, для неї необхідних. Вона легко вибачає, бо вважає, що її не можна образити. Вона справедлива, адже прагне дуже небагатьох речей, що задовольняють з самих себе. Нарешті, вона вдячна, бо справедлива й щедра.

32 З іншого боку, оскільки сухість утримує речі в їхніх [природних] межах і заважає їм руйнуватись і розпоршуватись, душа пристосовується до цієї властивості [vertu] й внутрішньо зміцнюється, не схилиючись до легкої зміни прийнятих рішень, терпляче зносячи неприємності, й при цьому ані на мить не втрачаючи дарованої віри; водночас вона непідвладна марнославству й не складає йому незаслуженої шани. Нарешті, сухість сприяє чистоті розуму й кладе край шалові уяви, бо надає здатності розуміти час для [грунтового] розгляду речей, якого вона потребує для розважливих і надійних суджень.

33 Але тут слід зауважити, що всі ці природні властивості [vertus] не можуть узгоджуватись із зазначеними двома якостями, якщо ті набувають крайніх форм. Бо якщо теплота є надто великою, то вона замість хоробрості породжує нерозважливість, гордість [gloire] перетворює на пиху, великодушність - на зухвалість, щедрість - на марнотратність, справедливість - на [невиправдану] суворість, милосердність - на поблажливість, вдячність - на прагнення розкошів і марнославство. Так само, за надмірної сухості, душевна твердість стає впертістю, немилосердністю, нечуйністю, жорстокістю. Ось чому досконалість темпераменту, який відповідає чоловікові з огляду на його стать, не повинна надто віддалятися від чітко визначеної температури, відповідної

Темпераментові чоловіка властиві теплота й сухість найпершого рівня.

людській природі, про це ми вже казали. І можна стверджувати, що йому має бути притаманна теплота й сухість тільки найпершого рівня, а все, поза цими межами, породжує в ньому надлишок і недосконалість. Адже природа, яка завжди намагається надати статям темперамент, відповідний видові [у цілому], віддаляється від цього темпераменту лише настільки, наскільки це є необхідним для пристосування їх до ладу причин, у межах якого їм належить функціонувати. Тож того найменшого рівня теплоти й сухості, що перевищував би згадану чітко визначену температуру, чоловікові досить, аби набути властивості й дієвості дієвої причини.

Те саме можна сказати і про взаємовідповідність 34 частин [тіла]. Бо видові притаманна лише одна така взаємовідповідність - середня між тими, що властиві кожній зі статей, адже оскільки в людській природі, через наведені нами причини, все має бути середнім, то й взаємовідповідність [частин] тіла теж повинна посідати серединне становище поміж тими надлишком і нестачею, які можуть зустрічатись у цій царині. Та оскільки темперамент змінює формувальну властивість [vertu formatrice] і змушує її надавати членам [тіла] відповідні розміри й фігуру, то розмір і фігура [частин тіла] чоловіка повинні відповідати тим двом якостям, котрі мають панувати в ньому, і бути більшими не тільки за їхні відповідники в [тілі] жінки, але, понад те, - також і за ті, що відповідають людському родові.

Що є зразком чоловічого тіла.

Аристотель співвідносив фігуру чоловіка з фігурою 35 лева¹⁶, немовби немає живої істоти, в якій форма чоловічої статі була б досконалішою і ніби це - той зразок, з яким має співвідноситися фігура чоловіка. Але оскільки людина - найдосконаліша з живих істот і саме вона має бути мірою для всіх інших, то лев придатніший для формування радше ідеї сили, ніж ідеї досконалості статі: адже ця якість [сила. - *О.Х.*] вимагає більше теплоти й сухості, ніж потрібно чоловічій статі. Й справді, лев - одна з найменш плодючих живих істот, тож не має у повному обсязі тих властивості і дієвості, що відповідають цій статі. До того ж, його темперамент надто віддалений від серединного, відповідного людській природі, і якщо хтось бажатиме порівняти цей його темперамент з темпераментом чоловіка - якому властиві теплота і сухість тільки найпершого рівня, - то він побачить, що в темпераменті лева ці якості сягають третього рівня.

36 Справді, жовч переважає й у левові, й у міцному та кремезному чоловікові. Тому в обох них - великий рот, жорстке й густе волосся, лоб, оточений довгими бровами, великі й сильні кінцівки, тверда й мускуляста плоть, низький голос, що резонує в гортані, тверда гойдлива хода. Все це - ознаки граничної теплоти й сухості, як ми покажемо в іншому місці. Схоже, Аристотель тут розглядав чоловіка не просто згідно з достоїнством його статі, а згідно з якістю, що є, відповідно до поширеної серед чоловіків opinio, найвизначнішою: йдеться про героїчну силу - джерело доблесті, яка надає право керувати і яка завжди заслуговувала на найбільшу шану й найшляхетніші винагороди. Справді, коли пантеру пропонують як зразок для жіночої статі, то тут добре видно, що у статях взято до уваги радше їхню силу, ніж природну досконалість, адже пантера - тварина надзвичайно хоробра й цілковито позбавлена покірності, боязкості та інших відповідних жінці якостей.

37 Позаяк ми дотримуємось не людських opinio, а намірів і велень природи, то можемо уприсутнити [representer] відповідну своїй статі фігуру чоловіка, лише спираючись на те мірило, яким є природні чоловічі якості, й на підставі обов'язкового порівняння чоловічої статі з жіночою, бо з-поміж усіх живих істот жодна не відповідає йому більше, ніж жінка.

Якою має бути фігура частин [тіла] чоловіка.

38 Тож слід сказати, що на зріст чоловік вищий за жінку, а постава його - вільніша.

39 Що його голова - масивніша.

40 Його волосся дещо жорсткіше і закучерявлене біля кінців.

41 Його лоб менш круглий і менш гладенький, майже квадратний.

42 Його брови масивніші й густіші.

43 Його очі жвавіші.

44 Його ніс прямолінійно спускається від лоба і трошки потовщений на кінчику.

45 Його ніздрі мають дещо ширші отвори.

46 Його рот більший.

47 Губи тонші.

48 Голос гучніший.

49 Підборіддя менш округле.

50 Йї обриси обличчя скидаються на форму квадрата.

<i>Шия</i> повинна бути кремезнішою.	51
<i>Плечі й грудна клітина</i> - ширші й міцніші.	52
<i>Сідниці й стегна</i> менш м'ясисті.	53
Всі <i>суглоби</i> вільніші.	54
<i>Кінцівки</i> більші й міцніші.	55
<i>Плоть</i> міцніша й м'язистіша.	56
<i>Вираз обличчя і манера триматися</i> шляхетніша, а хода - впевненіша.	57
[...]	

У ЧОМУ ПОЛЯГАЄ ПРИРОДНА ДОСКОНАЛІСТЬ ЖІНКИ

Настав час дослідити, в чому полягає природна досконалаість жінки. Але яким складним є це починання! І який небезпечним! Адже його не здійснити, не зачепивши при цьому найбільшу й найміцнішу потугу [puissance] в світі. Бо для цього потрібно, врешті-решт, скинути з престолу ту красу, яка керує королями й монархами, підкоряє філософів і викликає найбільші зміни, що будь-коли відбувалися на землі. Потрібно опустити її з найвищої вершини слави й досконалості у лад речей порочних і показати, що всі принади й чарівливість, притаманні її зовнішньому образу, - ніщо інше, як оманлива маска, що приховує безліч вад. Так, безумовно, якщо є якась певність у людському міркуванні [raisonnement], якщо принципи, посіяні природою в наших душах для пізнання істини, тривкі, то звідси необхідно випливає, що серед усіх частин [тіла], необхідних для створення жіночої краси, немає жодної, не позначеної схильністю до якогось пороку.

Але чому ми маємо відкривати речі, так дбайливо приховані природою? Чому ми маємо засуджувати тих, кого визнають і шанують у всьому світі? Напевне, ми можемо сказати, що перебуваємо в тому ж стані, що й суддя, змушений судити друга через свій обов'язок перед правосуддям. Хто не любить краси? Проте хто може опиратись істині, яка могутніша за красу? Тож саме істина змушує нас засудити цю красу й виголосити супроти неї вирок, який, за усієї суворості, все ж справедливий і необхідний. Бо коли ми зможемо зрозуміти, що тут ідеться лише про прекрасну видимість, яка приховує безліч вад, коли зможемо сказати, що це зовсім не квітка доброти, як її улесливо називали раніше, а тільки кора,

котра приховує пороки природи, то це неодмінно при-
тлумить пиху, яка завжди притаманна красі, й обдарує
хорообрістю тих, хто з такою ницістю їй поклоняється.

64 Нарешті, слід зізнатися, що ми зобразили тут зло
більшим, ніж воно є насправді. Адже ми говоримо
лише про схильності, тобто про найперші зародки
афективних станів [affections] душі, що їх можна при-
тлумити, тільки-но вони закоріняться. Висловлюю-
чись точніше, схильність - лише таємний тягар, який
примушує душу схилитись до певних дій, і її можна
легко виправити, наприклад, вихованням та прищеп-
ленням обов'язкових звичок. І честь такого виправ-
лення слід надати жінкам, бо ці засоби впливають на
них більше, ніж на чоловіків, і зазвичай ми бачимо, що
ця стать ретельніше пильнує чесноту [vertu], ніж інша.

65 Взв'язавши до уваги це застереження, можемо сказати на
підставі покладеного нами принципу, що жінка є *холод-
ною і вологою* через мету, яку поклала собі природа, й
оскільки жінка є холодною, вона повинна бути *слабкою*,
а відтак *боязкою, слабкодухою, підозріливою, недовірли-
вою, хитрою, схильною до штукарства, улесливою,
брехливою, швидкою на образи, мстивою, жорстокою у
своїй помсті, несправедливою, скупюю, невдячною, по-
верховою*. А оскільки вона є вологою, то також потрібно,
щоб вона була *мінливою, легковажною, невірною, не-
терплячою, легковірною, жалисливою, пацекуватою*.

66 Причини всіх цих схильностей очевидні й необ-
хідні. Адже оскільки теплота є підвалиною сили, сміли-
вості й відваги, то холод - підвалина слабкості, ницісті
серця й боязкості, а вже з цих трьох [якостей] народжу-
ються інші, властиві холодному темпераментові. Бо не-
довіра й підозра - наслідок слабкості й боязкості, й
тому міцні та сміливі люди не є ані підозріливими, ані
недовірливими. Хитрощі також є супутниками слаб-
кості, яка замінює відсутність сили, тому всі слабкі тва-
рини хитріші за решту. І, навпаки, всі високі на зріст
живі істоти не злостиві, бо зазвичай сила - супутник
тіл, великих за розмірами. Потайливість є наслідком
хитрощів і недовірливості, а наслідки самої потайли-
вості - лестощі й брехня. Втім, слабкість, беззахисна
перед будь-якими образами, легко ображається у
відповідь, саме тому вона мстива, адже помста, єдина
мета якої - припинення образ, властива зазвичай слаб-
ким, тому старі, діти й хворі більшою мірою схильні до

*Причини таких
її схильностей.*

гніву, ніж інші люди. Проте ця мстивість є жорстокою, адже жорстокість походить від слабкості й страху. Бо шляхетна людина вдовольняється самою своєю перемогою, тоді як підла, маючи повну владу над своїм ворогом, завжди доводить помсту до граничної межі, через побоювання, що той колись зможе помститись. Її забобонність - з того самого джерела. Адже слабкість, яка завжди боїться більше, ніж треба, вигадує собі, що догодити небесам не так легко й тому не можна нехтувати бодай чимось, що допомогло б здобути їхню прихильність. І скупість також не має іншої першооснови. Адже страх зазнати злиднів породжує бажання зберегти те, що маєш, і набути того, чого не маєш. Ось чому старі й меланхоліки схильні до цього пороку. Але ж неможливо, щоб ці бажання не призводили до несправедливості, так само, як неможливим є те, щоб вони були сумісні з безкорисливістю і вдячністю.

Втім, душа, відповідна природі вологості, тобто така, 67 що користується вологістю як своїм органом і постає нетвердою, мінливою і схильною до всіх відбитих у ній вражень, набуває також і схильності до пороків, що відповідають зазначеним якостям, як-от легковажність, непостійність, нетерплячість, невірність і пащекуватість, - цих наслідків нетвердості. Відповідно довірливість і співчуття є наслідками слабкої опірності й тієї легкості, з якою залишаються у ній враження від [різноманітних] речей.

*Схильності
жінок не є ва-
дами.*

Та оскільки схильності можуть бути сильними чи 68 слабкими, а пороки, що їх вони спричиняють, - різняться за ступенем, то, певна річ, ті, що властиві жінці й узгоджуються з досконалістю її статі, є найслабшими з можливих, бо її темперамент дуже мало відрізняється від істинного співвідношення елементів, як ми вже казали. Тож боязкість, недовірливість, скупість та інші вищезгадані якості мають тут найнижчий і найслабший можливий ступінь. Деякі з них в цьому стані можуть навіть виглядати як природні чесноти. Адже недовіра і підозріливість заслуговують називатися розважливістю, помірна скупість - хазайновитістю, легка забобонність є різновидом побожності, пересічна мстивість - справедливістю, а боязкість, ця підвалина сором'язливості, - найбільша окраса жінки й ті узи, що здібні утримати її від можливої схильності до найбільших пороків. Коли ж холод і вологість виходять за межі такого поміркованого стану, не треба сумніватися, що й

усі притаманні нам схильності посилюються пропорційно до цього і стають настільки ж порочними, наскільки передбачає значення цього слова.

69 Втім, схильності, що називаються пороками, не є, якщо висловлюватися точно, вадами, навпаки, це природні досконалості, адже вони відповідають природі жіночої статі. І оскільки боязкість для зайця, а жорстокість для тигра не є недосконалостями, бо їхня природа вимагає цих якостей, то не можна також казати, що боязкість, підозріливість, непостійність тощо є вадами для жінки, бо вони природні для її статі, яка виявилася б недосконалою, якби була їх позбавлена.

70 Щоправда, порівняно зі схильностями чоловіка вони виглядають порочними, проте порівняння різних речей нічого не говорить про їхню природну досконалість, адже одному суб'єктові воно ставить у відповідність те, що є властивим іншому, і немає нічого такого, в чім не можна було б знайти надлишку чи браку за такого способу порівняння. Й справді, сила чоловіка проти сили лева є слабкістю, а всі схильності, зумовлені його статтю, хоч би й виглядали як чесноти, є все-таки недоліками стосовно людського роду, що повинен бути індиферентним, як ми вже казали. Сама серединність, котра є досконалістю стосовно людських речей, буде вадою порівняно з речами надприродними й божественними.

71 Хоч би якими були схильності, зумовлювані в жінках їхньою статтю, вони є досконалостями, якщо перебувають у тому поміркованому стані, який відповідає належному для них першому ступеневі холоду й вологості. Якщо вони виходять за ці межі, то стають вадами, що віддаляються від досконалості, обов'язкової для жіночої статі. Надлишок цього темпераменту призводить до такого ж викривлення в її душі, якого він заподіює в усіх частинах її тіла.

72 А хіба не може статися так, що жінка матиме такий самий темперамент, як і чоловік, а відтак й однакові схильності: буде сміливою, великодушною, щедрою тощо, адже ми й справді бачимо чимало жінок з усіма цими якостями? Може, але те, що в одному суб'єкті є досконалістю, в іншому може бути вадою. Так само як сміливість є досконалістю для лева і пороком для зайця, - те, що є досконалістю для чоловіка, буде вадою і недосконалістю для жінки, бо віддалятиме її від природної досконалості власної статі. І якщо ці схильності не походять ані від інтуїції й прикладу, ані від жодної

Чоловічі схильності для жінки є недоліками.

звички, згідної зі смыслом [raisonnable], то тут насправді йдеться про якості, що виглядають добродісними, проте криють у собі найтяжчі пороки. Тому жінки, які народжуються із цими, властивими лише чоловікові, сміливістю й хоробрістю, зазвичай непоміковані, безсоромні, марнотратні; бо необхідність вимагає, щоб усе, що віддаляє від досконалості, поставало як вада, причому чим більшим є таке віддалення, тим більшими будуть відповідні пороки. Ось чому надто боязка, легковажна й непостійна жінка нікого не дивує, на відміну від сміливої, марнотратної, впертої, бо останні якості походять від темпераменту, цілковито супротивного жіночому, натомість перші узгоджуються з власне жіночим, хоча й виходять за межі властивої йому помікованості. Так само й для чоловіка боягузство, дріб'язковість і легковажність є більшими вадами, ніж непомікованість, марнотратство, впертість, бо перші походять від властивого чоловікам теплого й сухого темпераменту, а другі - від холодного та вологого, цілковито чоловікові супротивного.

У чому полягає краса жінки. Погляньмо, якою є взаємовідповідність частин [тіла], що походить від жіночого темпераменту, й у чому полягає краса, властива жінці й природна для неї. 73

По-перше, на зріст жінка нижча, а її постава - тендітніша, ніж у чоловіка. 74

Голова - менша та округліша, як і все обличчя. 75

Волосся в неї пишне, довге, тонке й м'яке на дотик. 76

Лоб рівний, гладкий, видовженіший і заокругленіший біля скронь. 77

Брови тонкі, м'які, не зростаються на переніссі й ніжно вигинаються довкола очей. 78

Очі великі, чорні, лагідні й потуплені. 79

Ніс середній, трішки опускається до губ і м'яко заокруглюється на кінчику. 80

Ніздрі маленькі, з невеликими отворами. 81

Щоки круглі. 82

Рот маленький. 83

Губи червоні, трішки повні, ледьвідкриті й нерухомі, окрім випадків, коли доводиться говорити чи сміятись. 84

Зуби маленькі, білі, розташовані рівними рядами. 85

- 86 *Підборіддя* повинне бути круглим, гладеньким, на ньому не має бути жодної волосинки.
- 87 *Вуха* маленькі, м'які й бездоганно пропорційні.
- 88 *Шия* округла, дещо видовжена, тонка, гладенька і скрізь однакової товщини.
- 89 *Перса* повні, *живіт* твердий, округлий і середніх розмірів.
- 90 *Плечі* маленькі й вузькі.
- 91 *Спина* рівна і слабка.
- 92 *Стегна* округлі й повні.
- 93 *Коліна* округлі, суглоба не видно.
- 94 *Ступні* маленькі округлі й повні.
- 95 *Руки* маленькі, округлі й повні.
- 96 *Долоні* видовжені, маленькі й повні.
- 97 *Пальці* довгі, тонкі й округлі.
- 98 *Шкіра* скрізь м'яка, ніжна і неймовірно біла, окрім місць, де до цього кольору домішується ясночервоний (ідеться про щоки, підборіддя й вуха).
- 99 Нарешті, слабкість виявляється в її голосі й у всіх рухах, сором'язливість і стриманість - у жестах і поведінці.

[...]

- 101 Нам залишилося лише показати, що всі ці частини [тіла] мають стосунок до позначених нами розумових якостей [*qualitez d'esprit*], що це - знаки, котрі на них указують, хоч би якими прихованими згадані якості виявились. І, нарешті, що серед усіх тих рис, котрі творять красу жінки, немає жодної, яка не виказувала б порочної схильності.

Всі ці частини [тіла] є ознаками схильностей, властивих жінці

- 102 Вистачить лишень одного доказу на користь цієї істини - природної слабкості, властивої жіночому тілові, й взаємоузгодженості усіх його частин, серед яких немає жодної, що не була б наслідком або холодності її темпераменту, або вологості - чільної риси останнього, як ми щойно показали. Бо слабкість тіла й природного тепла завжди супроводжує схильність до боязкості, підозрливості й скупості тощо. А надлишкова вологість, додана до зазначеної слабкості, зумовлюють такі риси вродженої вдачі [*le Naturel*], як м'якість, зніженість, легковажність чи непостійність. Звідси впливає, що в неї немає такої частини [тіла], яка б не свідчила про одну з описаних нами

вище схильностей. Але для роз'яснення цієї дивної тези слід поринути у ще детальніший розгляд і, на підставі правил фізіогноміки, залишених нам Аристотелем та іншими видатними мислителями давнини¹⁶, довести, що не існує істини, підставовішої за цю.

Справді, Аристотель вчить, що маленьке обличчя є 103 ознакою малодушності й ницості серця¹⁷. А так він називає тих, хто не може терпляче через наймізерніші перепони, хто вважає якусь дрібну відмову або незначне відтермінування за велике лихо, найменшу неуважність - за велику образу, хто безперервно на щось скаржитися, нікому не довіряє, [завжди] виявляє нерішучість. Але про це ми скажемо докладніше, коли з'ясуватимемо відмінні риси цього пороку.

Кругле обличчя - ознака злостивості й гнівливості. 104

Маленький лоб - ознака легковажної та невірної 105 вдачі, круглий - ознака гнівливості й слабого розуму, видовжений і гладенький - улесливості.

Чорні очі - ознака боязкості, великі - непостійності. 106

Повні й м'які губи - ознака пащекуватості, цікавості 107 до чужих справ і недбальства щодо своїх власних. Дехто навіть каже, що це ознака скупості й брехливості, двох пороків, властивих маврам, котрі мають губи такої форми.

Маленький рот - ознака слабкості й брехливості. 108

Кругле підборіддя - знак заздрості. 109

Довга й худа шия вказує на боязку й пащекувату на- 110 туру.

Повні й пишні перса - ознака легковірності й 111 слабкої здатності судити.

Маленькі й вузькі плечі - знак жадібності. 112

Пишні стегна, ноги й руки, вузька й слабка спина, 113 маленькі долоні - все це ознаки м'якої та зніженої натури, тобто такої, що є вразливою, сластолюбною, непристосованою до будь-якої праці, неспроможною стерпіти найдрібніші незручності, втрату найменших життєвих насолод.

Це все, що ми мали сказати про красу чоловіка й 114 жінки. Залишилася тільки одна складність, яку, безперечно, усвідомили читачі, і яка, якщо її не розв'язати, може кинути тінь на вищевстановлену істину. Річ у тім, що зображена нами краса властива лише нашому кліма-

*Де міститься
досконала
краса.*

тові й несумісна з іншими. Адже немає країн, де смаки і судження з цього приводу не відрізнялися б одне від одного. Є навіть нації, чії погляди на красу такі чужі нашим, що вони вважають гарними осіб, котрі, як на наше око, цілковито потворні.

115 Чи зможемо ми, визнавши це, виробити тривку й визначену ідею краси, адже краса - це щось настільки нечітке й неоднозначне, і до того ж приписує намірам природи те, що видається залежним від самої лише людської opinio? Навіть якщо припустити, що тут ідеться про певну природну досконалість, хто стане суддею і зможе вирішити, яка з досконалостей є доконанішою та вищою, адже кожен народ вважає, що має право визначати ціну йому притаманного?

116 Мабуть, лише смисл є для всіх націй тим найвищим суддею, який міг би виголошувати остаточний вердикт у цій делікатній справі. Але таке право належить слові не особі, а загальному, себто - заснованому на спільних [для всіх людей] поняттях і принципах, які не можуть бути оскаржені.

117 Тож саме він навчає нас, що тіло є знаряддям душі й що скільки вона має різноманітних якостей і здатностей, стільки ж частин повинне мати тіло, себто органів згаданих якостей і здатностей, адже знаряддя має бути відповідним і причині, яка його використовує, і дії, яку зазначена причина виконує за допомогою цього засобу. А оскільки кожна здатність виконує властиву їй дію, то потрібно, щоб вона мала у розпорядженні також і специфічно притаманне їй знаряддя, тобто відповідне цій дії за консистенцією та фігурою. Бо якщо пилка не мала б твердості й відповідної фігури, від неї не було б жодної користі робітникові, який її використовує. Коли ж знаряддя має якості й пристрої [dispositions], потрібні для відповідної дії, то можна сказати, що воно відзначається своєю досконалістю, бо йому нічого не бракує.

118 Втім, безперечним є те, що кожному класові речей властива одна-єдина досконалість, адже є лише одна головна мета, до якої кожен з цих класів призначений, а досконалість полягає саме у меті. Звідси випливає, що кожна здатність душі має тільки одну досконалість і що знаряддю, котре вона використовує, теж властива тільки одна досконалість. Тож краса, яка є досконалістю частин і яка полягає у правильній відповідності між ними, може

бути одна-єдина, а всі частини, не позначені цією відповідністю, не мають і справжньої та досконалої краси, відповідної людській природі.

Проблема полягає у тому, щоб дізнатися, де міс- 119 титься ця досконала і довершена краса. Для цього потрібно повернутися до раніше виголошених нами принципів і сказати, що, згідно з нашими аргументами, досконала краса людського тіла полягає у серединності темпераменту й у взаємовідповідності частин [тіла], і що статі, які не змогли їх зберегти через різноманітність належних їм якостей, не дуже віддаленні від цієї краси. Адже звідси випливає, що клімат, у якому знаходимо досконалу красу, найменше суперечить цій серединності й, через властиву саме йому температуру, зберігає і не спотворює її. Безперечно, клімат сорок п'ятої широти є найпомірнішим, бо перебуває посередині між усіма крайнощами, а відтак, якщо десь і слід шукати досконалої краси, то лише там (чи поблизу).

Мені відомо, що на тій самій широті розташовано 120 країни, де такого клімату немає, як-от частина Китаю й Америки. Проте тут слід зважати не на саме лише місце під небом, але й на характер ґрунтів, походження й громадянський устрій [police] народів. Бо розташоване у Китаї занадто вологе через велику кількість озер і річок. Розташоване в Америці занадто холодне через ліси й гори, як-от у Новій Франції. Втім, є народи, що мешкають у місцинах з вельми помірним кліматом, проте походять з інших місць й зберегли ту відповідність [ридин у тілі], яку надало їм їхнє перше місцеперебування. Наразті, ці нації є варварськими, в них поганий громадянський устрій, і, певна річ, безлад душі передається тілові й, у підсумку, псує темперамент, а часто й фігуру. Тож не слід шукати справжньої краси поза межами Європи, і можна сказати, що Франція - єдине її місцеперебування, бо розташована посередині від крайнощів теплого й холодного, сухого й вологого, одне слово - Півдня та Півночі.

Саме у Франції ми відшукали той зразок краси, який 121 відповідає і чоловікові, й жінці. Насправді ми подали лише його чорновий ескіз, а остаточних рис і повної досконалості надамо йому в окремому трактаті, присвяченому цьому прекрасному предметові.

ПРИМІТКИ ПЕРЕКЛАДАЧА

Марен Кюро де Ла Шамбр (1594-1669, надалі - К.) отримав медичну освіту. Радник короля Людовіка XIII, з 1635 року член Французької академії, з 1666-Академії наук. Автор великої кількості творів найрізноманітніших за тематикою. Головним твором К. мала стати замислена ним грандіозна пенталогія «*Мистецтво пізнавати людей*», що так і не була написана в повному обсязі. Завданням першої частини цієї пенталогії, «Характерні риси пристрастей» (*Les caracteres des passions*), що створювалась з 1640 по 1662 роки, стало вивчення відповідності між людськими темпераментами, схильностями, нравами різних народів, поведінкою тварин тощо. Запозичивши поняттєвий арсенал аристотелізму, К. визнавав 11 основних пристрастей і 9 мішаних. Для кожної він подав опис тих тілесних змін, які вона викликає через посередництво життєвісних духів. Порівнявши спосіб міркування, застосований К. (посилання на авторитет Аристотеля, Платона, використання метафор як аргументів тощо), з «*Пристрастями душі*» Декарта, можна легко відчувати різницю «*нвої*» і «*старої*» наук в XVII столітті (Декарт озайомився з твором К. і «не знайшов у ньому нічого, окрім слів» - АТ, III, р. 296, 16-22). Проте серед широкого загалу читачів твір К. мав шалений успіх, на нього прямо чи опосередковано посилались чи не всі автори 60-70-х рр. XVII століття, що писали про жінок; Мальбранш не згадує ім'я К., проте його нарис нової фізіології спрямований проти схоластики у цілому і її новітніх формоутворень, визначуваних як «педантизм»; тож Мальбранш тут солідарний з Декартом, але він не згадує К. персонально, натомість подає розлогу класифікацію хибно влаштованих розумів, до якої той безумовно потрапляє (див., наприклад, *RVII.II, IV, 6-7*).

Термінологічна система твору К. є результатом спроби відтворити засобами французької мови схоластичну (чи, точніше сказати, ренесансно-схоластичну) термінологію, водночас надавши їй «популярнішої» форми, з огляду на те, що твір призначався для широкої публіки. Однак не слід вважати, що К. довільно вживає свої терміни, навпаки, основна термінологія вживається досить послідовно. Відтак для перекладу обрано стратегію знаходження суворих термінологічних відповідників, що, звісно ж, зашкодило привабливішій, як на око філолога, стратегії урізноманітнення тексту через застосування синонімів. Обрану стратегію я застосував до перекладу не лише іменників, але й також прикметників та дієслів одного кореня, що, безперечно, позбавило мене свободи оперування синонімами, проте забезпечило термінологічну точність.

В наведеному вище розділі привертають головну увагу три термінологічних масиви: 1) гносеологічний; 2) фізіологічний; 3) так би мовити, «модальний».

Вважаю, тут варто навести перелік основних термінологічних відповідностей і, за потреби, коротко їх прокоментувати.

Гносеологічні терміни.

Душа (фр. *ame*, лат. *anima*, що інколи отожднюється з *mens*) є головним гносеологічним терміном К., головним позначником людської природи. К. тлумачить відповідне поняття в дусі традиційного аристотелізму, як осереддя вегетативних, пристрасних (воля=*7oio^e*) та інтелектуальних (*Здатність розуміти* = *entendement*) проявів людської природи.

Здатність розуміти (фр. *entendement*, лат. *intellectus*), найшляхетніша частина душі, відповідальна за всі різновиди інтелектуальної діяльності.

Розум відповідає французькому *esprit*, що, своєю чергою, заступає в Кюро латинський *ingenium*. Цей давній латинський термін, що завжди позначав вроджене людині творче, продуктивне начало, удатність до того, щоб перетворити наявне, витворити нове практично в усіх царинах людської діяльності - мистецтві, науці, красномовстві, техніці тощо; в культурі гуманізму цей термін став познача-

ти те, що дає людині змогу «розшифрувати світ», який сам із себе постає «мовчазним та невідомим» (див.: <http://robert.bvdep.com/public/vep/accueil0.html>).

Фізіологічні терміни.

К., дотримуючись традиції, вважає, що конкретна людина є результатом взаємодії двох головних типів чинників: зумовлених незмінною людською природою, себто необхідних, і залежних від випадкового, себто зумовленого умовами життя, харчування, кліматом тощо, співвідношення в організмі чотирьох основних рідин.

Це співвідношення називається *темпераментом*, temperament (або температурою, temperature, див. нижче прим. 3), від нього істотно залежить спрямування розвитку *схильностей* (inclinations), що, у підсумку, вирішальним чином позначається на характері, моральності та інших індивідуальних рисах конкретної людини.

Власне усей розділ присвячено саме тлумаченню того, як природний телос людини як виду набуває специфічної форми в людині як індивіді через гру холодного/теплого і вологого/сухого.

Модальні терміни.

К. використовує цілу групу термінів для позначення рис, дієвих і пасивних проявів тощо речей, природ, субстанцій. Оскільки ці терміни не вживаються довільно, я пропоную таку систему відповідності:

Якість (qualité), найзагальніший із розглядуваного типу термінів, позначає модальні прояви як такі, його особливими різновидами можуть бути здатності, елементи почуттєвих даних (кольори, звуки тощо), нарешті - головні елементи темпераменту - холодне/тепле, вологе/сухе.

Здатність (faculte), вказує на потенційне тих чи тих природ, наприклад, найшляхетнішими і головними здатностями людської природи є здатність розуміти і воля.

Спроможність (puissance), цей термін інколи є синонімом здатності, інколи ж позначає, так би мовити потугу, яку може виявити в своїх діях та чи та здатність (див., наприклад, абз. 8). Оскільки puissance пов'язана з дієсловом pouvoir «могти», то слово «спроможний» у цьому перекладі завжди відповідає французькому qui peut.

Здібність (sarpacite) позначає якісну і кількісну визначеність спроможності, інколи саму спроможність. Оскільки в тексті К. немає прикметників, утворених від faculty то я вживаю слово «здібний» в усіх тих випадках, коли українською мовою доречно сказати «здатний», останнє ж не вживаю, аби уникнути термінологічної плутанини.

Властивість (vertu) є найменш визначеним терміном модального типу. Звичай я перекладаю його як властивість, що відповідає схоластичним vertus occultes, прихованим властивостям. якими схоластичні фізики намагались пояснювати ті чи інші феномени (людина перетравлює їжу, бо в її притаманна «властивість перетравлювати», вогонь горить, бо йому притаманна «властивість горіти» тощо). Саме ці vertus occultes стали об'єктом найгострішої критики з боку новочасної науки, зазнавши звинувачень у довільності, беззмістовності, фантастичності тощо. Цей термін інколи позначає також «достоїнство», тобто комплекс властивостей, що виражають телеологічну досконалість певної речі. Інше значення терміну vertu, що єдине збереглось в сучасній філософії-чеснота. Текст К. дає змогу побачити той слововжиток, коли, поєднані у vertu, «властивість» і «чеснота» істотно не відрізнялись одне від одного, радше друге значення поставало як моральний різновид першого. Пов'язавши чесноти з темпераментом, К. засвідчив, що розуміє їх як те в людській природі, що є аналогом, наприклад, «властивості бути твердим» у природі каменя.

Переклад твору здійснено Олегом Хомою за виданням **Cureau de La Chambre, Marin** *L'art de connoistre des hommes*. - Amsterdam: Jacques Le Jeune, 1660, р. 13-59. Наприкінці 2006 року кийським видавництвом «Альтерпрес» буде видано збірку «кондорсе, Прудом, Гійомар... Слова чоловіків» (1790-1793), до складу якої увійде цей текст, ця обставина є визначальною для обрання правописного типу.

¹ Тлумачення досконалості як середини, а надлишку і нестачі - як недоліків, є однією з засадничих тез філософії Аристотеля (див., наприклад, *Никомахова етика* 106 а 27- 106 б 22).

² Теза про смак як різновид дотику запозичена в Аристотеля: див., наприклад, *Про душу* II, 10, 422 а 9-19; Про міру дотику, властиву людям і тваринам, див. там само II, 9, 421 а 17-23.

³ Термін «температура» вживається в К. як синонім «темпераменту»; тож «чітко визначена температура» має тут своє буквальне латинське значення «добре збалансований устрій», «правильна співвіднесеність частин», «домірність», «правильна улаштованість» тощо. «Температура» вказує також і на такі важливі якості темпераменту, як «тепле» і «холодне».

⁴ Див., наприклад, Аристотель, *Про душу* II, 11, 424 а 8-12.

⁵ Див., наприклад, Аристотель, *Про душу* II, 11, 123 б 28 - 424 а 8.

⁶ Див., наприклад, Аристотель, *Метафізика* IX, V, 1048 а 10-24.

⁷ Див. Аристотель, *Никомахова етика* II, 107 а 1-25.

⁸ Див., наприклад, Аристотель, *Велика етика* II, 203 б 25-30.

⁹ Йдеться про Тому Аквінського, якого серед схоластів іменували почесним титулом *Doctor angelicus*. Про відповідність між природою людей і їхніми пристрастями в Аквіната див., наприклад, *Sum. Theol.* I^a 2^{ae}, 25, 2-3. Див. також *De Verit.* 26, 4-5.

¹⁰ Аристофан, один з персонажів Платонового діалогу «Бенкет» (189 с - 194 е), розповідає про те, що сучасні люди є половинами розрізаних свого часу навіпл Зевсом міфічних істот трьох статей - чоловіко-чоловіків, жінко-жінок і, нарешті, чоловіко-жінок (андрогінів). Кожна з цих істот мала кулеподібне тіло, два обличчя, дві пари вух, вісім кінцівок тощо. Прагненням відновити втрачену первинну природу (цілісність) в цьому міфіві пояснюються різноманітність статей як сучасних людей, відтак і гомо- і гетеросексуальність знаходять своєрідну «природну» інтерпретацію, причому найдосконалішою формою кохання зазначений вище персонаж називає чоловічий гомосексуалізм, адже нащадки чоловіко-чоловіків, що ведуть свій рід від Сонця, є нібито найхоробішими і наймужнішими замолоду, а у зрілі літа *лише вони* беруться до державних справ. Нащадки ж андрогінів, що тяжіють до представників протилежної статі, є хтивими і розпусними. Відтак бачимо, що Кіро пропонує адаптовану до вимог християнської пристойності версію «Платонової казки», обмежену лише темою андрогінізму.

¹¹ К. запозичує аристотелівське вчення про 4 типи причин, див., наприклад, Аристотель, *Фізика* II, 3, 194 б 16 -195 б 30.

¹² Див. Аристотель, *Про виникнення і зникнення* II, 2, 329 б 25-28.

¹³ Про зв'язок достоїнства і краси з функціональною призначеністю (метою, «тим, заради чого») див у Аристотеля, *Фізика* VII, 3, 246 б 3 -247 а 4.

¹⁴ Про співвідношення цих двох різновидів причинності див. Аристотель *Фізика* II, 8 (з природи) і 9 (з необхідности).

¹⁵ Див. Аристотель, *Про душу* II, 2.

¹⁶ Кіро має на увазі трактат *Про фізіогноміку*, що його традиційно приписували Аристотелю. В сучасній науці загальноустановленою є теза про помилковість такого приписування; вважається, що трактат виник унаслідок об'єднання двох

споріднених за тематикою творів, автори яких перебували під впливом перипатетичної школи чи безпосередньо належали до неї. Вважається, що теоретичну основу для фізіогномічних розмислів закладено в аристотелівській першій *Аналітиці* (70 b). Тому нині автора трактату *Про фізіогноміку* іменують Псевдо-Аристотелем; в другій частині цього твору пропонується розподіл усього тваринного світу на 2 типи: тип самця і тип самиці (809 a), кожному з яких властиві власні характерні риси й схильності. Зразком типу самця проголошується лев, а типу самиці - пантера і надалі подається їхній докладний опис (809 b - 810 a).

¹⁶ Окрім трактату Псевдо-Аристотеля *Про фізіогноміку* (див. попередню прим.), Кюро вочевидь був знайомий з творами Локсосо і Полемона; саме ці три тексти становили основний корпус стародавньої фізіогноміки і давали матеріал для численних компіляцій.

¹⁷ Це, а також інші фізіогномічні зіставлення, Кюро запозичує з Псевдо-Аристотель *Фізіогноміка*, 810 a - 813 b.

Переклад підготовлено в межах виконання НДР «Модерне мислення: універсалізм і стратегії порозуміння», підтримованої Фондом фундаментальних досліджень Міністерства освіти і науки України.